

gebruikt: de bestaande literatuur, statistieken over autobezit en -gebruik en artikelen in bladen die door automobilisten werden gelezen, zoals *De Auto*, *De Kampioen* en de *Autokampioen*. De autolobby is daarmee goed vertegenwoordigd in het boek, wat vanuit het ‘gebruikers-perspectief’ begrijpelijk is, maar voor belangrijke delen van Staals betoog bieden deze bladen onvoldoende basis. Hij heeft het namelijk niet alleen over gebruikers, maar ook over *potentiële* gebruikers en het bredere ‘publiek’. Waar hij schrijft dat het positieve beeld van de auto bij ‘het publiek’ in Nederland sterk werd bevorderd toen tijdens de spoorwegstaking in 1903 auto’s als alternatief voor treinen werden ingezet (61), zal dat zeker hebben gegolden voor de tegenstanders van de staking, onder wie ongetwijfeld veel automobielbezitters, maar dat is iets anders dan ‘het publiek’. Zijn bewering (in navolging van *Techniek in Nederland*) dat de ‘mentaliteit van de gehele bevolking’ in de jaren dertig op het gebruik van de auto werd ingesteld door de inspanning van organisaties als de ANWB, waardoor dit vervoermiddel na de oorlog zo’n geweldige verbreiding kreeg (82, 127) valt op basis van de bronnen die hij heeft gebruikt niet te verdedigen. Bovendien: hoe verhoudt die volgens Staal zo belangrijke rol van de ANWB zich tot het feit dat de diffusie van de auto precies de groei van het BNP volgde? Hoe de auto in Nederland is ontvangen is te traceren in een groot aantal bronnen dat Staal niet heeft gebruikt, zoals lokale kranten, veel gelezen bladen zoals *Het Leven* en *Panorama* en debatten in gemeenteraden. Een steekproef uit dergelijke bronnen had een meer geschakeerd en beter onderbouwd beeld opgeleverd.

Niettemin is het onderzoek naar de auto in Nederland dankzij dit boek weer een stapje verder: we hebben een uitgebreid overzicht van de bestaande literatuur, een verzameling statistisch materiaal, het perspectief van de autobladen en een overzichtsverhaal waarop toekomstige historici het nodige zullen hebben af te dingen en te nuanceren.

D. van Lente

G. Aalders, *Leonie. Het intrigerende leven van een Nederlandse dubbelspionne* (Amsterdam: Boom, 2003, 413 blz., €19,50, ISBN 90 5352 927 6).

Leonie is de levensbeschrijving van mevrouw Leonie Brandt-Pütz, geboren in 1901 in Duitsland als dochter van een mijnwerker, echtgenote van een 17 jaar oudere bakker in goede doen en moeder van twee kinderen. Vanaf haar vroegste jeugd moet zij zich een bijzonder persoon gevoeld hebben, niet thuishorend in het ouderlijk milieu. Al op heel jeugdige leeftijd fantaseerde zij de rol van buitenechtelijk kind, verwekt door een ‘heer van adel’; op dertienjarige leeftijd zou zij betrokken zijn geweest bij grensoverschrijdende spionage. Dat deze in een zelfgeschapen realiteit levende jongedame zich aangetrokken voelde tot de wereld van het toneel is dan niet verwonderlijk, zoals het ook niet verbaast dat ze volgens haar eigen mening — en die van de auteur — een talent had voor het *métier* van de spionage. Het is dit laatste element dat als een rode draad door haar levensverhaal loopt en waaraan de titel van het boek refereert. Het zwaartepunt van dat verhaal ligt in de jaren dertig en vooral de jaren veertig van de vorige eeuw.

In zijn Verantwoording merkt Aalders terecht op dat in het archiefmateriaal dat betrekking heeft op de periode direct na de Tweede Wereldoorlog waarheid en fictie vaak moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden. Om, in Aalders’ woorden, het kaf van het koren te scheiden past hij de methode van hoor en wederhoor toe. Daarbij besteedt hij vooral aandacht aan de vraag ‘in welke verhouding mensen stonden tot mensen tegen wie ze beschuldigingen hadden geuit

of, omgekeerd, die ze juist probeerden te sauveren. Rancune, eigenbelang of gewoon wraakzucht bleken vaak de drijfveer van vele 'onthullingen' en aantijgingen.' Deze werkwijze lijkt op het eerste gezicht zo gek nog niet, maar blijkt gaandeweg ontoereikend om van *Leonie* een geloofwaardig, laat staan een overtuigend boek te maken. Wanneer twee of meer onthullingen of beweringen tegenover of naast elkaar worden geplaatst, betekent dat nog niet dat daaruit de ware toedracht als vanzelf naar boven komt. Aalders ziet dat ook wel, maar neemt er nogal eens genoegen mee de keuze aan de lezer te laten — een weinig bevredigende oplossing. Aan de andere kant betekent het feit dat een onthulling of bewering niet expliciet wordt weersproken, nog niet dat die onthulling of bewering ook 'waar' of zelfs maar aannemelijk is. Het resultaat van deze manier van werken is dat deze biografie misschien wel intrigerend is, maar dan vooral als weerspiegeling van de verwarde en verwarrende periode direct na de bevrijding, de periode waarin de voornaamste bronnen waarop *Leonie* is gebaseerd tot stand kwamen. Waarheid en fictie blijven in *Leonie* dooreenlopen. Twee voorbeelden.

Aalders wijdt een hoofdstuk aan een van de huzarenstukjes van zijn heldin aan het eind van de jaren dertig. Om aan geld te komen voor haar 'grote passie', de spionage en de daarmee samenhangende buitenlandse reizen, had zij het idee opgevat een club voor kunstenaars op te richten waar ook rijke en invloedrijke figuren uit politiek en bedrijfsleven welkom zouden zijn. Volgens het verhaal — niet door andere bron weersproken en dus als geloofwaardig gepresenteerd — werd dit project gefinancierd door 'een aantal geldschieters', waaronder èn de Abwehr èn de Gestapo. De kern van het huzarenstuk bestond er in dat deze sociëteit, de Paneelclub, eigenlijk een afluistercentrale was. Volgens het verhaal konden alle inkomende en uitgaande telefoongesprekken worden afgeluisterd met behulp van door de PTT geïnstalleerde apparatuur. Bovendien waren alle tafeltjes, aldus nog steeds het verhaal, voorzien van microfoons, zodat alle aan die tafels gevoerde gesprekken eveneens konden worden afgeluisterd. Dit verhaal, dat blijkens de annotatie voor het allergrootste deel is gebaseerd op Leonies eigen na de oorlog afgelegde verklaringen, is in hoge mate ongeloofwaardig. Zo er al eens een 'interessant' gesprek is opgevangen en zo een telefoniste al eens een telefoongesprek heeft meebeluisterd, dan nog is het erg onwaarschijnlijk dat de PTT apparatuur zou hebben geleverd om dat afluisteren mogelijk te maken. Op wiens gezag zou de PTT dat hebben moeten doen? Dat van de Amsterdamse procureur-generaal Van Thiel met wie Leonie intieme banden onderhield? Op basis waarvan? Maar bovenal is het praktisch en technisch ondenkbaar dat een microfoonactie zoals door Leonie/Aalders beschreven, heeft kunnen plaatsvinden. Zelfs wanneer maar één van de twintig onder tafelkleedjes verborgen microfoons daadwerkelijk had gefunctioneerd — en niet alle tegelijk zoals wordt gesuggereerd — dan nog was het bij de toenmalige stand van de techniek praktisch onmogelijk daarmee een zinvol resultaat te bereiken: teveel bijgeluiden (het huisorkest!) en geen mogelijkheden om die uit te filteren. Maar dan nog: op geen enkele manier wordt duidelijk wat deze hele onderneming heeft opgeleverd aan informatie. Het meest waarschijnlijk is dat dit hele afluisterproject alleen in de fantasie van Leonie heeft bestaan.

Mijn tweede voorbeeld betreft de zogenaamde 'stadhoudersbrief' van prins Bernhard, waarin deze in 1942 aan Hitler zijn diensten zou hebben aangeboden in ruil voor een soort stadhouderschap over Nederland. Hier plaatst Aalders verklaringen van Leonie en anderen over het wel of niet bestaan van die brief naast en tegenover elkaar, zonder daarin een eigen standpunt in te nemen. Het lijkt wel of dit hele hoofdstuk slechts bedoeld is om deze oude maar kennelijk taai 'canard' nog eens onder de aandacht te brengen. Na alles wat omtrent deze kwestie al elders gezegd is, kan ik me beperken tot de constatering dat *Leonie* vooral dankzij dit hoofdstuk de media heeft gehaald, maar dat het de geloofwaardigheid van het boek niet heeft verhoogd.

Een frikkerige opmerking tot slot. Bij zijn annotatie verwijst Aalders met regelmaat naar een dossier Brandt-Pütz berustend in het archief van de AIVD. Het betreft hier echter het BNV-archief dat enkele jaren geleden is overgedragen aan het Nationaal Archief.

Dick Engelen

M. Polman, ed., *Anton van Duinkerken. Een veelomvattend mens* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland. Derde reeks; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 2003, 185 blz., ISBN 90 70641 70 4).

Was Anton van Duinkerken katholiek? De vraag lijkt ongerijmd, maar in een van zijn gaafste gedichten, 'Voorbijgang', vraagt hij zelf: 'Is iemand wel één uur geweest/Wat hij altijd had willen zijn?' Voor zover Van Duinkerken nog bekendheid geniet, is dat als de man van de eenvoudige dichtregel 'Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek.' Maar waarom hij zich zo noemde is minder eenvoudig te zeggen, zoals veel inzake Van Duinkerken raadselachtiger is dan op het eerste gezicht lijkt.

De bundel *Anton van Duinkerken. Een veelomvattend mens* is verschenen ter herdenking van de honderdste geboortedag van Van Duinkerken (1903-1968) en bevat acht opstellen over Duinkerkeniaanse onderwerpen als Brabant, de Vlaamse literatuur, levenskunst en heiligheid. Voorts wordt hij getekend als bloemlezer, literair journalist en geleerde. De psycholoog Karel Soudijn opent de bundel met een artikel over de melancholie bij de hartelijke en broederlijke Van Duinkerken en zet daarmee de lezer op het spoor van de raadselachtigheid en de complexiteit. Wat betekende de nadrukkelijke katholieke belijdenis voor een mens met een contrastrijk gevoelsleven als Soudijn schetst? Hij wilde 'als slaaf van een erf'lijk verlangen' (29) missionaris worden, Brabant heiligen en Holland kerstenen, het katholicisme tot spil maken in de literaire interactie tussen Nederland en Vlaanderen, en dat alles niet als een kwezel, maar als een standvastig en dapper mens met een goed gevormd karakter. Dit kloeke voornemen waait ons inderdaad tegen uit zijn gedicht 'Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek' en kenmerkt heel zijn optreden in vooroorlogs literair Nederland. Als 'Bolle Ton van Brabant' (Du Perron), plomp, fors, maar na elke polemiek hopen een glas met zijn tegenstander te drinken, werd hij een onvermijdelijk letterkundig fenomeen.

Maar vanaf het openingsartikel zweeft door de bundel de vraag: wat steekt er achter deze 'annexatiestrategie' (136)? Charles van Leeuwen suggereert in zijn artikel over Van Duinkerken als geleerde dat hem een beveiligings- en bewaringsdrift beheerste, als reactie op de dreigende ondermijning van de humaniteit, c. q. het katholicisme. Van Duinkerken-specialist Mariëlle Polman wijst op de innerlijke spanning in diens katholieke geloof. Zijn missionaire ijver wekt de indruk dat hij met zijn religie de cultuur wil verlossen van haar crisis ('herstel van de katholieke literatuur zal vanzelf leiden tot een verhevigd godsdienstig elan en tot vernieuwing op maatschappelijke terreinen', vat Arno Kuipers dit streven samen (121)), maar zij beschrijft hoe zijn eigen geloof evenzeer onderdeel uitmaakt van die crisis. Met name de oorlog en zijn teleurstelling over de aanhoudende en bewuste schending van de menselijke waardigheid tasten zijn optimisme aan. Hij bleef wel geloven in de eeuwigheidshonger als kenmerk van het menselijke, maar het was geknakte hoop. Polman werkt alleen het aspect van de hoop, vervat in zijn levenskunst, in haar artikel verder uit, waardoor de wond — evenals dat in de grote biografie van Michel van der Plas uit 2000 het geval was — een ondertoon blijft, vervlochten met de melancholie die Soudijn reeds aanduidde. In elk geval lijkt Van Duinkerken annexatiedrift naast uiting van verwachting ook verhulling van wanhoop.